

### İslam'da Modernleşme (1839-1939)

Reşat Açıkgöz\*

[Bedri Gencer, 2017, *İslam'da Modernleşme (1839-1939)*,  
4. Baskı, Doğubatu Yayınları, s. 887, Ankara  
ISBN: 978-975-8717-84-2]

Modernleşme, son üç yüzyıldır Doğulu toplumların, özellikle Müslüman toplumların en temel meselelerinden biri olmuştur. Doğu-Batı etkileşiminde ivmenin tersine dönmesi, yani Batı'nın ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğü ele geçirmesi, buna bağlı olarak Doğulu toplumlarda yoğun bir kültürel ve askeri sömürgecilik faaliyetine girişmesi, Doğulu Müslüman toplumların da bu sürece farklı şekillerde tepki vermelerine neden olmuştur. Sömürgecilik faaliyetleri ulusal milliyetçi hareketlere, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler maddi kalkınma hamlelerine, rasyonelleşme ve sekülerizm düşünceleri muhafazakâr tutumlara, kısacası bir bütün olarak Batılı modernleşme süreci karşı modernleşme hareketlerine yol açmıştır. Müslüman toplumdaki bu modernleşme tepkileri, beraberinde birtakım ideolojik, kültürel ve siyasal dönüşümler getirdiği için bu süreci anlamaya yönelik çalışmaların yapılması oldukça önemlidir. Gencer'in çalışması da bu süreci anlamaya yönelik çabalardan biridir. Bu yazıda, Bedri Gencer'in *İslam'da Modernleşme (1839-1939)* bu çalışması kritik edilmektedir.

Gencer, bu eserinde *İslam'da modernleşmenin yüz yıllık serüvenine odaklanmaktadır. Müslüman toplumların modernleşme hikâyesi yüz yılla sınırlı olmadığı için Gencer, Tanzimat'ın ilanına ve II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına işaret eden tarihlerin sembolik olduğunu, modernleşme sürecinin 1839'dan çok önce başladığını ve 1939'dan sonra da devam ettiğini, bu yüzden çalışmasında modernleşme*

---

\* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

E-posta: resat.acikgoz@selcuk.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4621-2282>

Geliş Tarihi: 03.06.2022 • Kabul Tarihi: 25.07.2022

sürecinin bu uzun tarihini dikkate aldığını ve günümüze kadar gelen serüvenini takip ettiğini belirtir.

Gencer, oldukça hacimli olan bu eserini- önsöz ve giriş hariç- on bölüm şeklinde kurgulamış, her bölümde İslam ile modernleşme (bazen sekülerleşme) arasındaki bağlantıyı incelemiş, her bölümü belirli kavram ve aktörler üzerinden ele almış, tüm bölümlerde kavramların kökenlerine inerek ve bu kavramlarda meydana gelen değişimleri takip ederek adeta bir kazı çalışması yapmıştır. Doktora tezinin geliştirilmiş hali olan bu eserinde Gencer, Osmanlı ve Mısır modernleşmelerini Namık Kemal ve Muhammed Abduh üzerinden karşılaştırmak suretiyle İslam'da modernleşmenin genel bir haritasını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Sonuçta Gencer, geleneksel ve modern kavramların bir arada bolca bulunduğu okunması ve anlaşılması emek isteyen bir eser ortaya koymuştur.

Gencer'in fikrî arka planına bakıldığında onun Müslüman âlimlerden İmam Gazali'nin, Batılı düşünürlerden Max Weber'in, tarihçilerden İbn-i Haldun ve Arnold Toynbee'nin, Osmanlı münevverlerinden ise Namık Kemal ve Cevdet Paşa'nın (Ahmet Cevdet) etkisinde olduğu görülmektedir. Dünya görüşü olarak eserde güçlü bir Sünni-Hanefi itikadı ve Türk İslam anlayışının izleri hissedilmektedir.

Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimcilerinden Şerif Mardin'in esere 'sunuş' yazısı yazması, eserin niteliğini yansıtan bir işaret olarak görülebilir. Mardin, eserden ve yazarından övgüyle bahsetmekte; dile vukufiyeti, başvurduğu kaynaklar ve kullandığı yöntem açısından yazarı "yetkin bir sosyal bilimci" olarak nitelendirmektedir (s. 13). Mardin ayrıca, Gencer'in bu kitabıyla hem Türk sosyal bilim hem de modern İslam literatüründe bir çığır açtığını belirtmektedir (s. 16).

Kitabın yaklaşık on yıllık bir sürede (2008-2017) dördüncü baskısının yapılmış olması, Mardin'in esere ve yazarına yönelik takdirlerini doğrular niteliktedir. Fakat bu, eserin eleştirilere açık yönlerinin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Bu çalışmada, Gencer'in bu çalışması dil-anlatım, bakış açısı-yöntem, analiz ve değerlendirme biçimi bakımından eleştirel bir okumaya tabi tutulmuş, eleştirilerin yapıcı nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Eserin ilk ve son baskıları arasında nitelik ve nicelik açısından bazı farklılıklar olmakla birlikte, önsözlerde yazarın da dile getirdiği gibi, eserin bir tekâmül süreci içinde olduğu görülmektedir. Bu yüzden, eserin tekâmül sürecindeki son halini (dördüncü baskı - 2017) eleştirel bir nazarla incelemek ve değerlendirmek daha makul görülmüştür.

"İslam'da Modernleşme" sosyolojik bir inceleme olmasına rağmen, esere bir tarih 'havası' egemen gibidir. Ayrıca, eserde dini terimlerin çok fazla kullanılması ve birçok yerde dini tartışmalara yer verilmesi, eseri ilahiyat 'alanı'na da kaydirmiş gibidir. Önsözlerde hem fikirlerin ve kültürün aktarımı noktasında hem de kelime ve kavramların anlamlarının korunması bakımından dilin öneminden bahsedilmesine

rağmen, metinde yazarın buna sadık kaldığını söylemek güçtür. Zira eserde hem birçok yabancı kelime ve terim kullanılmış hem de bazı kelime ve terimler anlamlarıyla birlikte verilmek istendiği için anlatımın akıcılığı bozulmuştur.

Gencer, eserde daha çok fikirler üzerinden entelektüel bir tartışma yürütür. Eserde Müslüman toplumlardaki modernleşmenin halka yansıyan boyutu, halkın modernleşmeye tepkisi ve bu tepkiye bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler doğrudan ele alınmaz. Bundan ziyade, Osmanlı ve Mısırlı düşünürler üzerinden dinin (İslam) modern dönemde nasıl anlaşıldığı, düşünür ve aydınların Batılı modernleşmeyi nasıl gördükleri ve bu modernleşmeye nasıl tepki verdikleri, bu bağlamda Osmanlı ile Mısırlı düşünürler arasındaki temel farklılıkların neler olduğu, modernleşme sürecinde kullanılmaya başlanan “doğru İslam” ve “gerçek İslam” gibi ifadelerin neye karşılık geldiği, Müslüman düşünürlerin İslam’ı anlama noktasında ve modernleşmeye tepkilerinde düştükleri hatalarının neler oldukları gibi konular incelenmeye çalışılmıştır. Yazarın eserde belli bir paradigmadan hareket ettiği ve ele aldığı meseleleri bu paradigmaya göre değerlendirdiği görülmektedir.

Din, sosyoloji ve tarih alanlarında üç dilde (Türkçe, Arapça, İngilizce) oldukça geniş bir literatürü tarayan yazar, tüm kaynakların orijinal baskılarına ulaşmaya çalışarak referanslarını doğrudan verme yolunu seçmiştir. İslam’ın Sünni paradigmasını benimsemiş görünen yazarın meselelere ve olaylara bu paradigma çerçevesinde yaklaştığı görülmektedir. Fakat öyle görünüyor ki, Sünni paradigmanın dünya görüşüne olan bağlılık, yazarın objektif davranmasını zorlaştırmıştır. Eserde çoğunlukla güçlü bir Osmanlılık ve Türklük vurgusu ön plana çıkarken Araplık ve Şi’ilik gibi unsurlar ise genellikle olumsuz bir imajla sunulmuştur. Bu paradigmaya olan bağlılıktan olsa gerek eserde bazı isimlerden (Cevdet Paşa, Namık Kemal gibi) övgüyle söz edilmekte, bazı isimler (Afgani gibi) yoğun bir şekilde eleştirilmekte, bazı isimler ise (Said Nursi gibi) görmezden gelinmektedir.

Gencer’in temel tezlerinden birisi, modernleşme ve sekülerleşme sürecine bağlı olarak dinin medeniyete dönüşmesiyle ilgilidir. Ona göre, Batı’da bir din olarak Hristiyanlığı Katoliklik temsil etmektedir; sekülerleşme süreciyle bağlantılı olan Protestanlık ise bu dini medeniyete (seküler bir forma) dönüştürmüştür. Gencer, aynı durumun İslam dini için de geçerli olduğunu ileri sürer. Zira ona göre, “din olarak Türk İslamı”nın ötekileştirilmesi ve “medeniyet olarak Arap İslamı”nın medeniyet olarak kurgulanması suretiyle İslam dini İslam medeniyetine dönüşmüştür. Ona göre bu, modernleşme ve sekülerleşme sürecinin din üzerindeki en önemli etkisidir. Fakat bu bağlamda Gencer, medeniyete dönüşen dinde geriye ne kalmıştır, din tamamen ortadan kalkmış mıdır yoksa başka bir forma mı dönüşmüştür, büyük halk kitleri bu süreci nasıl yaşamıştır, gibi sorulara cevap aramamıştır.

Dini şeriat, şeriatı da fıkıhla özdeş gören Gencer, bu özelliğiyle din olarak İslam'ı Türklüğün temsil ettiğini ve bu yüzden Türklüğün oryantalist saldırılara (hem fikirselle hem de maddi düzeyde) maruz kaldığını savunur. Ancak, din ve medeniyet noktasında İslam ile Hıristiyanlık dinlerini kıyaslarken Gencer'in tuhaf bir çelişkiye düştüğü görülmektedir. Zira din olarak Hıristiyanlığı Katoliklik ile (muhtemelen ilk Hıristiyan mezhep olduğu ve Batı itikadına hükmettiği için) özdeşleştirirken din olarak İslam'ı ise dine ilk inanan topluluğun kimliği olan Araplıkla değil Türklükle özdeşleştirir. Buna dair bir açıklama metinde yer almaz. Ayrıca, Gencer'in medeniyet kavramını seküler alana hapsedmesi de oldukça problemlidir. Bu bağlamda Gencer, İslam dini ile İslam medeniyeti arasında keskin bir ayrım çizgisi çeker. Din kısmını gelenek ve kutsal alana, medeniyet kısmını ise seküler alana yerleştirir. Sanki medeniyet dinden tamamen bağımsızmış veya dinin medeniyet boyutu hiç yokmuş gibi din ve medeniyet birbirinin karşısı iki varlık alanı gibi resmedilir.

Oysa P. Berger'den (Berger ve Luckmann, 2018) hareketle kendisinin de kabul ettiği gibi din ameli boyutta dünyevileşmek zorundadır. Dinin soyut inançları ve ahlaki ilkeleri, gündelik hayatta dünyevi davranışlara yansiyarak somutlaşır. Bu da hem sosyal ilişkilerde ve bireysel davranışlarda bir dizi somut nezaket ve görgü davranışları ortaya çıkarır hem de mimari, sanat, ticaret gibi alanlarda bir üretim etkinliğini netice verir. Sonuçta "yaşam tarzı" denilen bir şey ortaya çıkar ki bu da bir dine inanan topluluğun medenilik göstergesi olarak görülür. Nihayetinde din, dünyada ve dünyevi ilişkiler boyutunda yaşanır. Din olarak İslam'ın ilk ortaya çıktığı Arap toplumunda yaptığı şey de tam olarak buydu. Araplar bu dinle medenileştikleri gibi (hem kendileri dönüştüler hem de etraflarındaki dünyayı dönüştürdüler) Türkler de bu dinle medenileştiler ve güçlü imparatorluklar kurdular. Bu yüzden, dinin sekülerleşmesi bağlamında, Türkleri değil de Arapları İslam'ın Protestanları olarak görmek, yazarın nesnel davranmaktan uzaklaştığını gösterir.

Modernleşme/sekülerleşme ve toplumsal/fikirselle dönüşüm bağlamında Gencer, sadece dinin medeniyete dönüşmesinden bahsetmez; aynı zamanda "ulemadan üdebaya", "fıkıhtan sosyolojiye" ve "hikmetten ideolojiye" gibi başlıklar kullanarak başka dönüşümlerden de söz eder. Bu dönüşümleri anlatırken Gencer, hem kavramların ve anlamlarının modernleşme sürecindeki değişimlerine hem de Batılı ve Doğulu (Müslüman) bilginlerin bu değişimdeki rollerine odaklanır.

Müslüman Doğu'nun Batı'yla karşılaşmasını Osmanlı Devleti üzerinden ele alan Gencer, Batı medeniyetinin üstünlüğü karşısında Müslümanların adeta kültürel bir şok yaşadığını, buna bağlı olarak hem üstün olduklarına dair besledikleri inançlarını hem de kendilerine olan özgüvenlerini kaybettiklerini, bu yüzden eskiden farklı olarak şimdi sadece toprak, mal ve canlarının değil, kimlik ve inançlarının da tehdit altında kaldığını belirtmektedir. Gencer'e göre, Müslümanların bu şoku yaşamalarının sebebi, iman ve takva anlayışından dolayı şimdiye kadar kendilerini

hep üstün görmeleri, imanlı ve takvalı kaldıkları müddetçe de bu üstünlüklerinin devam edeceğine inanmalarındır. Aslında tarihçi Ahmedî'nin dile getirdiği “en iyiler en son ortaya çıkar” anlayışı Osmanlı dünyasındaki genel inancı yansıtmaktadır. Buna göre İslam son dindi, Kur'an son ilahi kitap, Hz. Muhammed de son peygamberdi. Osmanlı Devleti ise son Müslüman devletti. Bundan sonrası tarihin sonu (kıyamet) anlamına geliyordu (Witteck, 2013: 26). “Devlet-i Aliye-yi Osmaniye Ebed-Müddet” (sonsuzca kadar yaşayacak yüce Osmanlı Devleti) anlayışı, bu inancın en bariz ifadesi olarak görülebilir.

Gencer ayrıca, üstünlük ve özgüvenden dolayı Müslümanların değişen dünyayı yeterince okuyamadıklarını, değişen koşullara gerekli tepkileri veremediklerini, ancak askeri yenilgilerle durumun farkına varabildiklerini belirtir. Batı'nın hem doğrudan/fiziksel (askeri seferler) hem de dolaylı/kültürel (Batılılaşmaya yönelik reform hareketleri) bir gelişme geldiğini, yani iki koldan Doğu'yu istila etmeye çalıştığını belirten Gencer, bu yüzden karşı koymanın çok zor ve sancılı bir sürece dönüştüğünü, Halide Edip'e atıfla bu sürecin adeta bir “ateşten gömlek” halini aldığını ileri sürer. Bu yüzden Gencer, üstünlüklerini kaybeden Müslümanların mevcut durumlarını korumaya yöneldiklerini belirtir. Kısacası Gencer'e göre, Müslüman Osmanlı dünyasına hükmeden “nizam-ı âlem” anlayışı Batı'nın gelişi ve hızlı değişimlerle birlikte çözülmeye başlamıştı.

Batı'nın iki koldan saldırısına Müslümanların da iki biçimde karşılık verdiklerini belirten Gencer, birincisinin “politik modernleşme” olarak ikincisinin ise “İslam savunusu” şeklinde adlandırılabilirliğini ifade eder. Böylece, “İslam mani-i terakkidir” (İslam ilerlemeye engeldir) ithamına dayalı Protestan kültür savaşına karşı bir mücadeleye girişildiği belirtilir. Gencer'e göre Müslüman aydınlar (N. Kemal'den Afgani ve Abduh'a kadar) savunmacı bir refleksle İslam'ın ilerlemeye engel olmadığını, aksine gelişmeye uygun bir zemin oluşturduğunu ispatlama çalışmışlardır. Bu tarz bir dini savunma anlayışı yazara göre, belirli bir ihtiyaçtan doğduğu için işlevsel ve tatminkâr olmakla birlikte tepkisel bir karakterde olduğu için yaratıcı ve dinamik olmaktan uzaktır. Kısacası Gencer'e göre, modernistlerin temel problemi İslami paradigmayı Batılı paradigmaya uydurmaya çalışmalarından kaynaklanıyordu (bunu ‘teolojikten ideolojik apolojeteğe geçiş’ şeklinde ifade etmektedir). Oysa yazara göre, Gazali ve Razi gibi geleneksel İslam'ın savunucuları bunun tersini yapmışlardır. Karşılaştıkları yabancı paradigmaları İslami paradigma içinde eritmeyi başarmışlardır.

Modernliğe çağdaş İslami yaklaşımlar bağlamında daha önce bazı yazarlar tarafından yapılan çeşitli kategorileri yanlış ve hatalı bulan Gencer, daha makro ve bütüncül bir perspektiften hareket ettiğini belirterek “gelenekselcilik-modernizm” şeklindeki ana ayrıma dayalı olarak üçlü bir tasnife gider: gelenekselcilik, mesihçilik ve modernizm. Gencer ayrıca, bu üç ana başlığı kendi içinde de alt kategorilere

ayırır. Örneğin gelenekselciliği tecdit, aktif muhafazakârlık ve geleneksel aktivizm şeklinde üç başlık altında ele alır. Böylece Gencer, “Osmanlı İslamı”nı merkeze alarak İslami oluşumları 19. yüzyıldaki gelişim süreçlerini dikkate alarak analiz etmeye çalışır. Burada Gencer, daha çok Namık Kemal ve Muhammed Abduh üzerinden-geleneksel Osmanlı, modernist Mısır ikileminde- bir karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırmada Osmanlılara özgü yumuşak yorumun ‘sosyoloji’ye, Mısırlılara özgü sert yorumun ise ‘ideoloji’ye karşılık geldiği belirtir.

Gencer, modernleşme tarzı, İslam yorumları, İslam tasavvuru, modernleşme yolunda model alınan ülke, ideolojileşme türü ve dönüşüm modeli gibi parametreler üzerinden Osmanlı ile Mısır modernizmlerinin karşılaştırmasını bir tablo halinde sunar (s. 380). Gencer burada Osmanlı’yı bir tarafa, Mısır özelinde diğer Müslüman ülkeleri ise diğer tarafa yerleştirir. Osmanlı’nın terazinin bir kefesinde durması - Müslüman dünyanın önde gelen ülkesi ve geniş bir coğrafyaya hükmetmesi bakımından - isabetli görünmektedir. Fakat terazinin diğer kefesinde sadece Mısır’a yer verilmesi, dahası Mısır’ın diğer Müslüman ülkelerin hepsini temsil ettiğinin varsayılması, terazide bir dengesizlik meydana getirmiştir. Çünkü İran ve Hint gibi geniş coğrafyalara sahip ülkelerin dini yaşam pratikleri ve modernleşme süreçlerini Osmanlı ile yakın bağları bulunan Mısır tecrübesi üzerinden değerlendirmek çok sağlıklı görünmemektedir.

Eserde bazı isimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri de Cemaleddin Afgani’dir. İslam modernizminin babası ve İslam dünyasının ilk ideologu olarak sunulan Afgani, diğer taraftan İran toplumunda bir Türk, İslam toplumunda bir Şi’i olarak “çifte marjinallik” yaşamış bir şahsiyet olarak gösterilir. Afgani’nin Batılı modernleşmeye tepkisi, bu marjinalliği aşma kaygısından kaynaklandığı iddia edilir. Afgani aynı zamanda, hem bütün İslam modernistlerinin düşünüş tarzını biçimlendiren kişi hem de çağdaş İslam dünyasının en tartışmalı şahsiyeti olarak gösterilir. Eserde ayrıca, Afgani Marx ile karşılaştırılır; Marx’ın Batı toplumlarında yaptığının bir benzerini Afgani’nin İslam toplumlarında yaptığı iddia edilir. Bu iddiaya göre, dinin ideolojikleştirilmesinde Afgani hayati bir rol oynamıştır. Eserde ayrıca, Afgani’nin güvensiz kişiliğinden de bahsedilmekte, onun “İstanbul’dan kovulması” Afgani’nin şahsına yönelik güvensizliğin bir işareti olarak sunulmaktadır.

Tasavvufa özel bir eğilimi olduğu anlaşılan yazar, eserinde tasavvufi isimlere ve terimlere bolca yer verir. Bu yüzden, eserin bazı yerleri bir tasavvuf araştırması hüviyetine bürünmüş gibidir. Bu anlaşılır bir durumdur çünkü yazara göre, tasavvuf hem dinin merkezinde yer alır hem de toplumsal dönüşümün esas kaynağını oluşturur. Tasavvuf dinin merkezinde yer alır çünkü içsel dönüşüm olmadan dışsal dönüşüm gerçekleşmez (büyük cihadın küçük cihada üstünlüğünde olduğu gibi). Yazar, bu görüşünü kısaca şu şekilde formüle eder: “Hak yolu din, din yolu sünnet, sünnet yolu tasavvuf, tasavvuf yolu tarikattır” (s. 422). Diğer taraftan, tasavvufun

belli bir aktivizm içerdiğini belirten yazar, tasavvuf olmadan toplumsal dönüşümün de gerçekleşmeyeceğini ifade eder: “İçtimai dönüşüm ahlaki dönüşümlerle, bu da ancak tasavvufuyla mümkündür” (s. 435).

Kısacası Gencer, Batı modernizmi karşısında İslam toplumlarının bir kriz yaşadığını, gelenekselci ve modernist paradigmalara bağlı Müslüman düşünürlerin bu krizden çıkmak için çaba sarf ettiklerini, fakat bunda başarılı olamadıklarını belirtir. Çareyi âlimlerde gören Gencer, bu yüzden Gazali'nin misyonunu sürdürececek alimlere ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Gencer keza, modern dönemde asıl ihtiyacımız olan şeyin dinin asli yaşam alanı (Sünnet yurdu) ve hikmetli bilginin mekânı (hikmet evi) olduğunu belirtir.

Osmanlı İslam modernleşmesi bağlamında Cevdet Paşa ve Namık Kemal gibi isimlere oldukça fazla yer veren Gencer, bu modernleşme serüveninde önemli bir tarihsel figür olan Said Nursi'ye ise hiç değinmez (sadece bir yerde Nursi'nin ismi zikrer). Esere 'sunuş' yazısı yazan Şerif Mardin (2017), Said Nursi üzerine müstakil bir eser yazmasına rağmen, Gencer'in bu ismi görmezlikten gelmesi, doğrusu şaşılacak bir durumdur. Oysa yazarın kendisi gibi Said Nursi de Sünni paradigmaya bağlı biridir; buna rağmen Nursi'nin yazarın dikkatini çekmemesi, yazarın önyargılı tutumuyla açıklanabilir.

Oysa İslam modernizminin en önemli ayağını oluşturan Osmanlı-Türk modernleşmesinin serüvenini, Mardin'in yaptığı gibi, Nursi gibi fikrîsel ve eylemsel düzeyde modernleşmeye tepki gösteren, halka inebilen ve somut bir hareket ortaya koyabilen şahsiyetler üzerinden okumak ve anlamaya çalışmak daha tutarlı görünmektedir. Gencer, İslam'da modernleşmenin iki yüz yıllık serüvenine odaklandığı halde, fikirlerine başvurduğu isimlerin çoğu 20. yüzyılda yaşamamıştır. Hâlbuki Said Nursi, 83 yıllık ömründe hem II. Abdülhamid devrini, hem Meşrutiyet dönemini, hem çalkantılı savaş yıllarını ve tek parti dönemini hem de Demokrat Parti dönemini tecrübe etmiştir (1878-1960 yılları arası). Bu tarihsel dönemlerin çoğunda aktif bir aktör olarak hareket eden Nursi, hem Batılı modernleşmeye karşı fikrîsel düzeyde mücadele etmiş hem de Türkiye'deki Kemalist modernleşmeye muhalif 'metin' eksenli bir hareket ortaya koymuştur. Buna rağmen modernleşme literatürünü adeta iğneyle kazan, böylece en uzaktaki eserlere ulaşmaya çalışan Gencer'in kendi ülkesinde ve göz önündeki Said Nursi külliyyatını ve hareketini görmemesi, kendi eserinin önemli bir zenginlik kaynağından yoksun kalmasına neden olmuştur.

Mısır cephesinde ise yazarın Ortadoğu'daki en önemli hareketlerden biri olan Müslüman Kardeşler hareketine ve bu hareketin önde gelen fikir babalarından biri olan Seyyid Kutub gibi düşünürlerle karşı duyarsız kaldığı görülmektedir. Aslında Türkiye ve Mısır örnekleri dikkate alındığında, eserde İslam'da modernleşmenin 20. yüzyıl kısmının oldukça eksik kaldığı görülmektedir. Bu sorun, büyük ihtimalle

yazarın doktora tezinin ana çerçevesinin dışına çıkmamasından kaynaklanmaktadır. Zira, doktora tezinde olduğu gibi, birçok bölümde temel tartışmalar N. Kemal ve M. Abduh'un fikirleri üzerinden yürütülmektedir. Bu durum, eseri dar bir çerçeveye hapsettiği gibi Müslüman coğrafyadaki fikirselle ve eylemselle çeşitliliğin esere yansımalarını da engellemiştir.

Sonuç olarak, Gencer'in bu hacimli ve kapsamlı eseri İslam'da modernleşmeyle ilgili birçok konuyu ve temel tartışmaların birçoğunu içerdiği halde, birçok konu ve tartışmayı da dışarıda bırakmıştır. Müstakil bir eserin İslam'da modernleşme gibi çok geniş ve çok boyutlu bir mevzuya bütünüyle hâkim olması elbette düşünülemez fakat böyle bir eserde mevzuyla doğrudan bağlantılı konuların işlenmesi beklenir. Eserde sömürgecilik, milliyetçilik, İslamcı hareketler, Kemalist modernleşme gibi başlıkların olmaması, temel bir eksiklik olarak görülebilir. Fakat yazarın eserini N. Kemal ve M. Abduh'un gölgesinden kurtararak ve meselenin 20. yüzyıl kısmıyla ilgili tartışmaları önde gelen aktörler, düşünceler ve hareketler üzerinden de ele alarak bu eksikliği gidermesi mümkündür.

## **Kaynakça**

- Berger, P. L. ve Luckman, T. (2018). *Gerçekliğin sosyal inşası*. (Çev. Vefa Saygın Öğütle). Ankara: Atıf Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Bediüzzaman Said Narsi Olayı- modern Türkiye'de din ve toplumsal değişim*. 19. Baskı, (Çev. Metin Çulhaoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Witteck, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu*. 3. Baskı, (Çev. Fatmagül Berktaş). İstanbul: Pencere Yayınları.